

співпраця з
німеччиною
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

ЗВІТ
2021

**ПІДВИЩЕННЯ
РІВНЯ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
І ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ВРАЗЛИВИХ
КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ
У ПРИАЗОВСЬКОМУ РЕГІОНІ**

ВСТУП

Самозабезпечення людей із вразливих категорій населення залежить від їхнього доступу до працевлаштування та інших форм зайнятості. На рівні індивіда на цей доступ впливають обставини, котрі призводять до вразливості, матеріальні ресурси, наявні навички та вміння. Однак на нього також впливають ширші процеси у законодавчій сфері, економіці та суспільстві.

У цьому звіті представлені результати оцінки деяких перешкод на шляху економічної включеності людей із вразливих категорій. Оцінка проводилася у рамках проекту «Підвищення рівня самозабезпечення та працездатності вразливих категорій населення в Приазовському регіоні України», який реалізовує БФ «Право на захист» (ПнЗ), за підтримки уряду Німеччини через Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

МЕТОДОЛОГІЯ

У цьому дослідженні проаналізовані деякі наявні статистичні дані, а також кількісні та якісні дані, отримані в результаті польового етапу дослідження.

Наявні **статистичні дані** мають деякі обмеження: ці дані стосуються не Приазовського регіону, а Донецької та Запорізької областей у цілому. Це обумовлено особливостями статистики, яку публікує Державна служба статистики.

Польовий етап дослідження складався з групових глибинних інтерв'ю та онлайн-опитування місцевих представників малого бізнесу щодо проблем, з якими вони стикаються у своїй роботі; щодо їхнього досвіду пошуку та працевлаштування персоналу, зокрема з вразливих категорій населення; щодо проблем, з якими вони стикалися у пошуку і працевлаштуванні такого персоналу та обізнаності із відповідним державним регулюванням.

Зокрема, було проведено 6 **групових глибинних інтерв'ю** – по одному в Бердянську, Маріуполі, Мелітополі, Токмаку, Мангуші та Приморську. Групові інтерв'ю проводилися онлайн у вересні 2021 року. У них взяли участь самозайняті (у тому числі, без найманих працівників), представники мікробізнесу (до 10 найманих працівників), та малих підприємств (до 50 найманих працівників). Загалом у групових глибинних інтерв'ю взяло участь 18 учасників та учасниць.

Додатково у вересні-жовтні 2021 року було проведено **онлайн-опитування** малих підприємців Приазовського регіону, у якому взяло участь 67 людей, у тому числі: 33 з Донецької області (27 з Маріуполя та 6 з Мангуша) і 34 з Запорізької (16 з Мелітополя, 8 з Токмака, по 5 з Бердянська і Приморська). Більшість опитаних підприємців працюють у секторі торгівлі – 28 людей. 15 підприємців працюють у сільськогосподарському секторі, ще 11 – у переробній промисловості (зокрема, виробництво харчових продуктів і напоїв, текстильне виробництво та виробництво одягу, виробництво меблів тощо). По 5 підприємств займаються будівництвом та освітою. Також у опитуванні представлені підприємці з ресторанного і туристичного бізнесу, сектору розваг і відпочинку, сектору інформації та телекомунікації тощо. Серед опитаних, 25 людей є самозайнятими без найманих працівників, ще 34 підприємці мають до 10 найманих працівників, а 8 – від 10 до 50 найманих працівників.

Також у аналізі використано результати **опитування бенефіціарів** проекту «Підвищення рівня самозабезпечення та працездатності вразливих категорій населення в Приазовському регіоні України». Це опитування було проведене онлайн в червні-липні 2021 року; у ньому взяло участь 126 представників вразливих категорій населення з Бердянська, Маріуполя, Мелітополя, Токмака, Мангуша та Приморська.

ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОЇ І ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

У рамках реалізації проєкту, наступні категорії населення були **виокремлені як вразливі**: жінки, ВПО, безробітні, люди з обов'язками постійного догляду за дітьми або дорослими, самотні матері/батьки, матері/батьки трьох і більше неповнолітніх дітей, люди з інвалідністю, матері/батьки дітей з інвалідністю, особи у віці 50+, особи у віці 18–23 роки.

У цьому розділі представлені наявні дані¹ про кількість осіб із деяких вразливих категорій населення у Запорізькій та Донецькій області. Сюди віднесено категорії населення, які мають додаткові обов'язки піклування у зв'язку зі складом сім'ї, які тимчасово не мають доступу до ринку праці (безробітні та у відпустці по догляду), доступ до ринку праці яких ускладнений через ймовірність дискримінації та/або необхідність створення додаткових умов (люди з інвалідністю). Також до вразливих категорій віднесено людей, які опинилися у важких життєвих обставинах, оскільки вони мають обмежені ресурси для повернення до економічної активності або для її покращення.

Сім'ї з дітьми

	Донецька обл.	Запорізька обл.	Україна
Кількість домогосподарств з дітьми	225 тис.	249 тис.	5577 тис.
Із них:			
домогосподарств з трьома і більше дітей	1%	1%	2%
домогосподарств без одного або обох батьків	34 тис.	38 тис.	848 тис.
домогосподарств з однією дорослою особою	12%	10%	7%
Кількість дітей з інвалідністю	7 тис.	7 тис.	163 тис.

У Донецькій та Запорізькій областях проживає по 225 тис. та 249 тис. домогосподарств з дітьми, з яких 1% мають трьох і більше дітей.

¹ Тут і далі в цьому розділі – за даними і розрахунками на основі даних Державної служби статистики: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році; Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України, 2021; Соціальний захист населення України у 2020 році; Жінки і чоловіки в Україні, 2021; Діти, жінки та сім'я в Україні, 2020; Населення України. Банк даних, режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/>.

Близько 34 тис. домогосподарств у Донецькій області та 38 тис. у Запорізькій мають у своєму складі дітей, котрі не мають одного або обох батьків. Приблизно у 91% випадків мова іде про сім'ї самотніх матерів. Окрім того, 12% домогосподарств з дітьми у Донецькій області та 10% у Запорізькій мають у своєму складі лише одну дорослу особу, у той час як для України загалом цей показник становить 7%. Наявні дослідження вказують, що кількість самотніх матерів, котрі отримують цільові виплати, постійно скорочується, їхнє становище на ринку праці вразливе, а матеріальне становище їхніх сімей суттєво гірше, ніж у випадку повних сімей.²

Також у Донецькій та Запорізькій області проживає приблизно по 7 тис. дітей з інвалідністю. Можливості працевлаштування матерів таких дітей додатково обмежені, оскільки частина з цих дітей потребують постійного чи майже постійного догляду, а наявна соціальна підтримка обмежена.

У підсумку, склад таких сімей спричиняє додаткове навантаження – переважно на матерів – у вигляді хатньої праці та догляду за дітьми. Це обмежує час, який люди можуть витратити на економічну активність, роблячи їхнє становище вразливим, особливо, у випадку жінок.

Тимчасово виключені з ринку праці

	Донецька обл.	Запорізька обл.	Україна
Частка безробітних жінок за методологією МОП	13%	12%	9%
Частка безробітних чоловіків за методологією МОП	17%	10%	10%
Частка жінок серед штатних працівників у відпустці по догляду за дитиною	99,6%	99,5%	99,3%

У Донецькій області безробітними є 13% жінок, а у Запорізькій – 12%. Також безробітними є 17% чоловіків Донецької області та 10% чоловіків Запорізької області. Такі показники є дещо вищими за загальноукраїнські, які відповідно становлять 9% для жінок і 10% для чоловіків. Переважна більшість штатних працівників, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, становлять жінки – понад 99%.

У підсумку, ці люди є тимчасово виключеними з ринку праці та часто не мають стабільного особистого доходу, а отже їхнє становище є вразливим. Додатковий гендерний вимір вразливості проявляється через радикальну диспропорцію у розподілі відпустки по догляду за дитиною між чоловіками і жінками. Згідно з деякими дослідженнями, таке

² Дутчак, О., О. Ткаліч. Одинокі матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту / Спільне, 2021, режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/>.

гендерно незбалансоване тимчасове виключення з економічної активності призводить до довготривалого розриву у становищі жінок та чоловіків на ринку праці.³

Деякі інші вразливі категорії населення

	Донецька обл.	Запорізька обл.	Україна
Кількість зареєстрованих ВПО	511 тис.	56 тис.	1460 тис.
Кількість жінок у віці 18–23 роки	86 тис.	40 тис.	1103 тис.
Кількість чоловіків у віці 18–23 роки	93 тис.	43 тис.	1172 тис.
Кількість жінок у віці 50+	1109 тис.	410 тис.	9520 тис.
Кількість чоловіків у віці 50+	707 тис.	254 тис.	6028 тис.
Кількість пенсіонерів за віком	632 тис.	411 тис.	8330 тис.
Кількість пенсіонерів по інвалідності	81 тис.	54 тис.	1479 тис.
Частка жінок серед пенсіонерів	60%	62%	61%
Кількість осіб з інвалідністю	161 тис.	109 тис.	2724 тис.

На Донецьку область припадає 511 тис. зареєстрованих ВПО, а на Запорізьку – 56 тис. Згідно з дослідженнями, рівень безробіття становить близько 32% серед ВПО-чоловіків, та близько 68% серед ВПО-жінок в Україні.⁴

632 тис. пенсіонерів за віком та 81 тис. отримувачів пенсій у зв'язку з інвалідністю проживає у Донецькій області. У Запорізькій області проживає 411 тис. пенсіонерів за віком та 54 тис. отримувачів пенсій у зв'язку з інвалідністю. Серед усіх отримувачів пенсій Донецької області 60% становлять жінки, у той час як у Запорізькій області їх 62%.

У Донецькій області проживає 86 тис. жінок та 93 тис. чоловіків у віці 18–23 роки, а у Запорізькій області відповідно – 40 тис. та 43 тис. Для цих людей перспективи працевлаштування можуть ускладнюватися відсутністю досвіду роботи, низькою місткістю ринку праці (особливо у період економічних спадів та криз) тощо.

Також у Донецькій області проживає 1109 тис. жінок та 707 тис. чоловіків у віці 50 і більше років. У Запорізькій області, відповідно, 410 тис. жінок та 254 тис. чоловіків з цієї вікової категорії. Примітно, що у Донецькій області проживає майже 12% від усіх мешканок України такого віку. Люди після 50 років мають обмежені можливості на

³ Костюченко, Т. Гендерованість ринку праці. Порівняння кейсів України і Литви / Український центр європейської політики, 2019.

⁴ Оцінка потреб та можливостей зайнятості внутрішньо переміщених осіб в Україні: узагальнення результатів дослідження та рекомендації / Міжнародна організація праці, 2016.

ринку праці, переважно – через дискримінацію. Як показують дослідження, особливо це стосується жінок відповідного віку.⁵

У Донецькій області проживає 161 тис. людей з інвалідністю, а в Запорізькій області – 109 тис. При цьому, згідно з дослідженнями, лише 20%-30% людей з інвалідністю в Україні є працевлаштованими.⁶

Люди у складних життєвих обставинах та множинні вразливості

	Донецька обл.	Запорізька обл.	Україна
Домогосподарства без працюючих осіб	40%	36%	32%
Малозабезпечені сім'ї, які звернулися за соціальною допомогою	32 тис.	28 тис.	6901 тис.
Кількість осіб, які потребували соціальних послуг у зв'язку зі складними життєвими обставинами	33 тис.	19 тис.	1005 тис.
Із них частка жінок	78%	76%	71%
Кількість чоловіків у віці 50+	707 тис.	254 тис.	6028 тис.
Кількість пенсіонерів за віком	632 тис.	411 тис.	8330 тис.
Кількість пенсіонерів по інвалідності	81 тис.	54 тис.	1479 тис.
Частка жінок серед пенсіонерів	60%	62%	61%

У 2021 році в 40% домогосподарств Донецької та 36% домогосподарств Запорізької області не мають у своєму складі працюючих осіб, що дещо вище за загальноукраїнський показник 32%. Люди, котрі проживають у таких домогосподарствах, є вразливими через ускладнене матеріальне становище, яке звужує їхній доступ до навчання, перекваліфікації, кредитних можливостей, самозайнятості.

Сім'ї, котрі підпадають у категорію малозабезпечених, знаходяться на крайньому полюсі матеріальної вразливості. У 2020 році за соціальною допомогою звернулося 32 тис. малозабезпечених сімей у Донецькій області та 28 тис. у Запорізькій.

⁵ Koriukalov, M. Gender policy and institutional mechanisms of its implementation in Ukraine: National review of Ukraine's implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action and the outcomes of the Twenty-third special session of the General Assembly / Ministry of Social Policy of Ukraine, UN Women, European Commission, Friedrich Ebert Stiftung, & Ukraine Women's Fund, 2014.

⁶ Див., наприклад: Золотухіна, Л.О., Б.С. Арнаутов. Працевлаштування вразливих верств населення в Україні / Юридичний науковий електронний журнал, № 6/2019; Лавренюк, С., В. Одасунво. Стіна з бар'єрів: працевлаштування людей з інвалідністю в Україні / Спільне, 2021, режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/pracevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini/>.

У той же час, на обліку у зв'язку зі складними життєвими обставинами у Донецькій області перебувало 33 тис. осіб, а у Запорізькій – 19 тис. Складні життєві обставини можуть включати велику кількість різних обставин, починаючи від насильства в сім'ї і закінчуючи інвалідністю чи тривалою хворобою. Всі ці обставини можуть створювати матеріальні та психологічні перешкоди для провадження чи повернення до економічної активності. Прикметно, що з усіх людей на обліку, жінки становили 78% у Донецькій області та 76% у Запорізькій області.

Варто наголосити, що значна частина людей, яких можна віднести до вразливих категорій населення, знаходяться у ситуації **множинної вразливості**. Наразі немає досліджень щодо особливостей та проявів множинних вразливостей у Запорізькій та Донецькій області. Однак, у рамках проєкту ПнЗ «Підвищення рівня самозабезпечення та працездатності вразливих категорій населення в Приазовському регіоні України», влітку 2021 року було проведено детальне опитування бенефіціарів проєкту. Так, серед 126 бенефіціарів з Бердянська, Мангуша, Маріуполя, Мелітополя, Токмака і Приморська, тільки 18 мали лише один із виділених статусів вразливості. Два статуси вразливості мала 41 людина, 48 людей мало три статуси, а ще 20 людей – чотири і більше статусів вразливості. Такі результати є обмеженими, але вони можуть вказувати на поширеність множинної вразливості серед того населення, яке є потенційними бенефіціарми проєктів із покращення економічної включеності.

МОЖЛИВОСТІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГУЛЯЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

У цьому розділі проаналізовано деякі системні перешкоди у працевлаштуванні людей із вразливих категорій населення у контексті загальної економічної динаміки Донецької та Запорізької області, а також у контексті наявного державного регулювання працевлаштування людей із таких категорій.

Економічний розвиток та «інфраструктурна вразливість»

Спроможність та економічна включеність вразливих категорій населення значною мірою залежить від ширшого контексту, де одним із найбільш визначальних чинників є економічний розвиток. І мова йде не лише про кількість робочих місць, а отже і шансів знайти працевлаштування, які прямо залежать від економічної динаміки. Адже загальна економічна динаміка регіону позначається на надходженнях до місцевих та центрального бюджету, що впливає на спроможність органів місцевої та центральної влади запроваджувати програми соціальної підтримки та розвивати інфраструктуру, необхідну для вразливих категорій населення. Як зазначають деякі дослідниці, вразливість зумовлюється не лише через обмеження у зв'язку з дискримінацією за певною характеристикою, наприклад, при пошуку роботи. Вона також зумовлюється обмеженнями, створеними відсутністю певної інфраструктури⁷; у такому разі мова йде про «інфраструктурну вразливість».

Тож у контексті працевлаштування та самозабезпечення, ключову роль відіграють не лише прямі програми соціальної підтримки (наприклад, виплати внутрішньо переміщеним особам, самотнім матерям, пенсії у зв'язку з інвалідністю), які переважно фінансуються з центрального бюджету, а й інфраструктура соціальної підтримки, яка фінансується з місцевих бюджетів. Сюди можна віднести надання соціальних послуг, розвиток мережі дошкільних навчальних закладів, медичних послуг та програм реабілітації для людей з інвалідністю тощо. У контексті самозабезпечення та працевлаштування людей з інвалідністю, ключову роль також відіграє безбар'єрність та доступність: вулиць, громадського транспорту, державних закладів.

Для оцінки економічної динаміки Донецької та Запорізької областей і порівняння її з загальноукраїнською динамікою, можна скористатися показником **валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу**.⁸ Цей показник не лише демонструє

⁷ Ryabchuk, A., War on the horizon: fieldnotes on infrastructural vulnerability in frontline communities of the Donbas / Emptiness, 2021, available at: <https://emptiness.eu/field-reports/war-on-the-horizon-fieldnotes-on-infrastructural-vulnerability-in-frontline-communities-of-the-donbas/>.

⁸ Державна служба статистики України. Валовий регіональний продукт.

рівень економічного розвитку, але також робить це з поправкою на кількість населення в регіоні, що важливо у розрізі бюджету – адже більша кількість населення потребує більше видатків на соціальну підтримку та інфраструктуру.

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, 2004–2019

Регіон	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
--------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ У РОЗРАХУНКУ НА ОДНУ ОСОБУ, ГРН

Україна	7273	9372	11630	15496	20495	19832	23600	28488	32002	33473	36904	46413	55899	70171	84228	94632
Донецька	9713	12490	15725	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318	39299	45936	49385
Запорізька	8093	10683	13369	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729	75196	85764	91452

ІНДЕКСИ ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ВАЛОВОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОДУКТУ У РОЗРАХУНКУ НА ОДНУ ОСОБУ (У ЦІНАХ ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ, ВІДСОТКІВ)

Україна	113,0	103,5	108,1	108,6	102,9	85,6	104,6	105,6	100,4	100,3	93,7	90,6	102,9	102,8	104,0	103,8
Донецька	112,0	98,2	109,4	105,5	98,0	82,2	111,9	112,2	97,8	95,3	67,7	61,9	99,8	95,6	101,4	102,6
Запорізька	116,6	105,5	106,9	109,3	102,0	79,4	103,8	103,5	98,2	99,8	101,0	95,3	100,5	103,8	101,6	103,7

Якщо розглянути валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, то Донецька область у період 2004–2013 років мала суттєво кращі показники, ніж по Україні загалом – сягаючи 135% загальноукраїнського показника у 2006 році, але поступово цей розрив зменшився до 113% у 2013 році. З початком війни валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу постійно і суттєво скорочувався у Донецькій області: від 75% від загальноукраїнського показника у 2014 році, 52% у 2019 році.

У Запорізькій області валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу був вищий, ніж у середньому по Україні, у період 2004–2010 років, сягаючи 116% від загальноукраїнського показника у 2007 році. У 2010 році він фактично зрівнявся за розміром із середніми показниками і у наступні роки – до 2013 – скоротився до 91% від середнього. Дещо перевищуючи загальноукраїнські показники далі (до 109% у 2015 році), валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в Запорізькій області знову скоротився до 97% від середнього у 2019 році.

Така економічна динаміка у Донецькій та Запорізькій областях, відповідно, мала прямий вплив на спроможності місцевих бюджетів. Запорізька область демонструє майже загальноукраїнські показники економічної динаміки, однак це треба розуміти у контексті загальноукраїнської економічної кризи, яка почалася у 2014 році. У той же час, у Донецькій області після 2014 року спостерігається критично гірша ситуація з економічним розвитком, а отже і зі спроможністю місцевої влади підтримувати вразливі категорії населення та розвивати інфраструктуру для їхнього включення в економічну активність регіону. Більш того, різке економічне падіння у області спостерігається після того, як роками вона демонструвала суттєво кращі показники економічного розвитку, ніж загальноукраїнські. Це не лише різко скоротило можливості соціальної підтримки та розвитку інфраструктури, що могло спричинити втрату доступу до економічної активності певної частини людей із вразливих категорій, посиливши інфраструктурну вразливість. Така економічна динаміка ймовірно викликала критичне неспівпадіння між очікуванням населення та спроможностями місцевих бюджетів, що ймовірно призвело до розчарування та недовіри людей до влади.

Необхідно наголосити, що наразі відсутні регіональні статистичні дані за період після 2019 року, а отже важко точно оцінити, наскільки радикально по економічній динаміці Запорізької та Донецької області вдарила **криза, пов'язана з пандемією COVID-19**. Однак, навіть без точної оцінки можна припустити з високою ймовірністю, що економічна динаміка суттєво погіршилася.

Варто зазначити, що на рівні центральної влади за останні роки була створена **низка законодавчих документів та програм розвитку інфраструктури**, необхідної для посилення економічної спроможності людей із вразливих категорій населення. Наприклад, у 2020 році набула чинності нова редакція Закону «Про соціальні послуги», яка дала початок реформі цього сектору; у 2021 році прийнятий Закон «Про дошкільну освіту», який має на меті розширити доступ до дитсадків. Також у 2021 році була розроблена «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні», яка стосується не лише просторової, але й освітньої, політичної, інформаційної безбар'єрності. Однак, у наразі зі стратегії поки незрозуміло якими механізмами і за які кошти буде, наприклад,

вирішена проблема недоступності вже існуючих будівель, підприємств, установ.⁹ Варто пам'ятати, що більшість інфраструктури, важливої для економічної включеності людей із вразливих категорій населення (наприклад, дитсадки) майже повністю фінансується з місцевих бюджетів, а отже її розвиток прямо залежить від можливостей цих бюджетів. Отже, повноцінна реалізація реформ і стратегій, особливо у контексті децентралізації, великою мірою залежить від економічного розвитку регіонів та громад.

Спроможність та економічна включеність вразливих категорій населення у контексті діяльності підприємств

Динаміка підприємств має ключове значення для економічної включеності та працевлаштування осіб із вразливих категорій. Адже згідно з чинним законодавством, діє загальна **квота на працевлаштування** вразливих категорій населення, яка поширюється на людей передпенсійного віку, людей з малолітніми дітьми, самотніх матерів чи батьків, батьків дітей з інвалідністю тощо. Відповідно до ст. 14 Закону «Про зайнятість громадян», підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб установлюється квота у розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік. Ця квота не поширюється на фізичних осіб-підприємців (ФОП).

Окрім цього, для підприємств, установ, організацій та ФОП, які використовують найману працю, встановлено обов'язкову квоту для працевлаштування людей з інвалідністю: 4% середньооблікової чисельності штатних працівників та одне робоче місце, якщо працює від 8 до 25 осіб.

Зі сказаного вище можна підсумувати, що на можливості працевлаштування людей з вразливих категорій населення впливає не лише **кількість підприємств**, але і їхній розмір. Адже згадані квоти не поширюються на більшість мікропідприємств (чисельність найманих працівників до 10 осіб), і чим більший розмір підприємства, тим більше людей із вразливих категорій населення воно має працевлаштувати – відповідно до законодавства. Тож далі буде розглянуто динаміку¹⁰ підприємств Донецької і Запорізької областей.

За період з 2010 по 2019 роки кількість підприємств у Запорізькій області зросла на понад 7%. У той же час (зокрема через втрату частини території), загальна кількість підприємств Донецької області між 2010 та 2019 роками скоротилася на 62%. Якщо розглянути різні типи підприємств, то як в Україні загалом, так і у Приазовському регіоні, переважна більшість підприємств – це **мікропідприємства**, і їхня частка поступово зростає. Так, між 2010 та 2019 роками у Донецькій області їх частка зросла з 78% до 81%, а у Запорізькій – з 80% до 84%. Що стосується **великих підприємств**, то хоча їх кількість у Запорізькій області дещо змінювалася між 2010 та 2019 роками, станом на 2019 рік їх у області 26, як і у 2010 році. Дещо відмінною є ситуація у Донецькій області,

⁹ Дослідження доступності міських просторів / GIZ, Міністерство розвитку територій та громад України, Урбанина, 2021.

¹⁰ Державна служба статистики України. Діяльність підприємств.

де скорочення великих підприємств було радикальним – від 108 підприємств у 2011, до 30 у 2019 році. Також більшою, ніж по Україні загалом, та ніж у Запорізькій області, була і залишається частка **середніх підприємств** Донецької області. В Україні їх частка між 2010 і 2019 роками скоротилася з 5,5% до 4,7%, а в Запорізькій області – від 5,3% до 4,1%. У той же час, у Донецькій області частка середніх підприємств за цей період скоротилася з 6% до 5,6%.

Зростання кількості мікропідприємств як форми діяльності бізнесу як в Україні загалом, так і в Донецькій та Запорізькій областях, звісно, має **низку позитивних наслідків**. Найперше, це та форма ведення бізнесу, яка сприяє економічній активності менш заможних верств населення – адже створення мікропідприємства не передбачає надвеликих розмірів стартового капіталу і доступна значно більшій кількості населення, ніж середній і тим паче великий бізнес. Відповідно, це та форма ведення бізнесу, яка є більш доступною для людей із вразливих категорій. Поширення таких підприємств також сприяє загальній позитивній конкуренції, пропонуючи населенню більше різноманіття як працевлаштування, так і товарів чи послуг.

Незважаючи на це, варто пам'ятати, що їхні розміри зумовлюють низькі виробничі потужності, обмежені можливості працевлаштування та невеликі сумарні обсяги виплат у вигляді зарплат. У контексті працевлаштування людей із вразливих категорій населення, найбільше значення має кількість зайнятих працівників на різних типах підприємства, оскільки це прямо впливає на кількість робочих місць, потенційно «зарезервованих» для вразливих категорій населення відповідно до законодавчих квот.

Якщо поглянути на **кількість зайнятих працівників на різних підприємствах**, то на рівні України найбільша частка у 2019 році працює на середніх підприємствах (48%). 27% працює на малих підприємствах (у тому числі, 12% на мікропідприємствах), а 25% – на великих. Ситуація дещо відрізняється у Запорізькій області, де станом на 2019 рік на середніх підприємствах працює 43% зайнятих, ще 31% працює на великих, а 26% – на малих (у тому числі, 12% на мікропідприємствах). У Донецькій області станом на 2019 рік на середніх підприємствах працює 50% зайнятих, ще 33% працює на великих, а 17% – на малих (у тому числі, 7% на мікропідприємствах). При цьому, у 2010 році в Донецькій області на великих підприємствах працювало 50% зайнятих. Тобто середні підприємства відіграють найбільшу роль у працевлаштуванні населення як в Україні загалом, так і в Донецькій та Запорізькій областях. Також великі підприємства, незважаючи на їх малу кількість, продовжують відігравати велику роль на ринку праці загалом, а також для потенційного працевлаштування вразливих категорій населення.

Кількість зайнятих працівників на підприємствах з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2010–2019 роках

Роки	Усього, осіб	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		осіб	у% до загального показника	осіб	у% до загального показника	осіб	у% до загального показника	осіб	у% до загального показника
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Україна

2010	7958252	2400338	30	3393338	43	2164576	27	832559	11
2011	7793106	2449018	31	3252590	42	2091498	27	788941	10
2012	7679667	2484163	32	3144227	41	2051277	27	788197	10
2013	7406494	2383753	32	3012053	41	2010688	27	795297	11
2014	6298491	1915094	30	2696527	43	1686870	27	723525	12
2015	5889701	1708592	29	2604673	44	1576436	27	691372	12
2016	5801140	1586582	27	2622865	45	1591693	27	642705	11
2017	5812922	1560900	27	2593081	45	1658941	29	714649	12
2018	5959474	1574301	26	2744176	46	1640997	28	704287	12
2019	6407537	1608347	25	3052616	48	1746574	27	778312	12

Донецька область

2010	920109	462705	50	297216	32	160188	17	62744	7
2011	902752	458651	51	292818	32	151283	17	58495	7
2012	901965	456092	51	285011	32	160862	18	62446	7
2013	855626	428834	50	277052	32	149740	18	59343	7
2014	463639	227581	49	176643	38	59415	13	22515	5
2015	410180	205986	50	156248	38	47946	12	20432	5
2016	314003	125965	40	143149	46	44889	14	18025	6
2017	264831	103469	39	116690	44	44672	17	18961	7
2018	258826	90484	35	124922	48	43420	17	17860	7
2019	276853	91508	33	138318	50	47027	17	19839	7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ									
2010	327453	112067	34	132848	41	82538	25	32326	10
2011	320182	109961	34	129397	40	80824	25	30525	10
2012	312621	109138	35	122375	39	81108	26	33555	11
2013	293014	103113	35	113254	39	76647	26	31976	11
2014	278522	90509	33	113764	41	74249	27	33214	12
2015	263010	75876	29	121373	46	65761	25	30453	12
2016	258860	77000	30	116317	45	65543	25	28399	11
2017	260272	86593	33	105318	40	68361	26	31070	12
2018	256184	86457	34	102192	40	67535	26	30172	12
2019	269622	82819	31	116402	43	70401	26	32725	12

Регулювання та стимулювання працевлаштування вразливих категорій населення

Не заперечуючи важливість розвитку малого бізнесу, необхідно пам'ятати про структуру економіки Донецької та Запорізької областей. Середні та великі підприємства відіграють ключову роль у виробництві та працевлаштуванні цього регіону. Зважаючи на особливості державного регулювання працевлаштування деяких вразливих категорій населення, про які йшла мова вище, великі та середні підприємства також відіграють найбільшу роль для самозабезпечення та працевлаштування людей з вразливих категорій населення. А отже, окрему увагу (зокрема, з боку центральної та місцевої влади) варто спрямовувати на збереження та сприяння розвитку таких підприємств.

Інша проблема – **недотримання підприємствами норм чинного законодавства**¹¹ щодо працевлаштування вразливих категорій населення. Проблема полягає у тому, що багато підприємств та установ уникають виконання квоти (або виконують її формально, шляхом «працевлаштування трудової книжки»), оскільки недотримання цього нормативу не перевіряється на достатньому рівні. Зважаючи на те, що перевірки дотримання квот проводяться несистемно, що працевлаштування людей з вразливих категорій (наприклад, людей з інвалідністю) часом вимагає додаткового вкладання коштів у пристосування робочого місця до їхніх потреб, а також під впливом стереотипів, роботодавцям часом простіше сплатити штраф, або уникнути виконання квот іншими методами (наприклад, неоформленням всіх працівників, щоб уникнути підпадання під квоту за розміром штату). Окрім того, державні та комунальні заклади і установи, які, здавалося б, мали у першу

¹¹ Див., наприклад:

Лавренюк, С., В. Одасунво. Стіна з бар'єрів: працевлаштування людей з інвалідністю в Україні / Спільне, 2021, режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/pracevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini/>; Якушенко Л. М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю / Національний інститут стратегічних досліджень, аналітична записка, серія «Соціальна політика», № 9, 2019.

чергу виконувати нормативи, можуть їх часом просто ігнорувати, оскільки їх штрафні санкції не стосуються.

Чинним законодавством, окрім санкцій за невиконання нормативів, також передбачена низка **заохочень за працевлаштування людей з вразливих категорій**. Наприклад, передбачені дотації на створення робочих місць для осіб з інвалідністю, можливості навчання працівників за кошт соціальних фондів, пільги на сплати соціального страхування працівників. Однак ймовірно інформації про такі можливості (про це далі), а також самих заохочень недостатньо, щоб у повній мірі стимулювати працевлаштування наймати людей з вразливих категорій.

Варто зазначити, що влітку 2021 року повідомлялося,¹² що Міністерство соціальної політики розробляє **нові стимули для працевлаштування людей з інвалідністю** а також працює над програмою підтримки осіб з інвалідністю, які хочуть розпочати бізнес. У розрізі стимулів працевлаштування, наприклад, пропонується запровадження оплачуваних контрактів на навчання та стажування людей з інвалідністю, повна або часткова компенсація зарплати та інших видатків протягом двох років, розвиток надомної праці тощо. У розрізі відкриття бізнесу для людей з інвалідністю пропонується запровадити пільгову безвідсоткову допомогу на закупівлю обладнання та матеріалів. Варто додати, що подібні стимули також могли б бути використані для покращення можливостей працевлаштування та можливостей розвитку бізнесу для інших вразливих категорій населення.

Що стосується **мікропідприємств**, то на них переважно не поширюється квота на працевлаштування вразливих категорій населення, а отже їхню роль у самозабезпеченні та доступі до працевлаштування вразливих категорій населення необхідно посилювати іншими шляхами. І це необхідно робити, зокрема, зважаючи на зростаючу кількість мікропідприємств. Тут доцільними виглядають дві стратегії. Найперше, необхідно сприяти можливостям вразливих категорій населення включатися до економічної активності шляхом створення мікропідприємств (у т. ч., через самозайнятність). Для цього необхідний розвиток відповідних навичок та підтримка (у т. ч., матеріальна) для тих людей із вразливих категорій, які шукають такий вид економічної активності. Другий шлях – робота з мікропідприємцями у напрямку розбудови **соціально відповідального та етичного бізнесу** з особливим наголосом на працевлаштування вразливих категорій населення.

Варто наголосити, що наразі в Україні в правовому полі не існує такого поняття, як «соціальне підприємство». Відповідно, відсутні державні пільги, преференції та інші стимули для ведення подібної форми бізнесу. При цьому, наприклад, у 2015 році пропонувався відповідний проєкт Закону «Про соціальні підприємства». Ним, зокрема, пропонувалося запровадити пільги в сфері оподаткування та в земельних питаннях, пільгові позики і надання пріоритетів при розміщенні державного замовлення і виконанні державних цільових програм у працевлаштуванні вразливих категорій осіб тощо.

¹² У Мінсоцполітики анонсували «нові стимули» для працевлаштування людей з інвалідністю / Радіо Свобода, 2021, режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-invalidnist-proekt-pratsevlashtuvannia/31313958.html>.

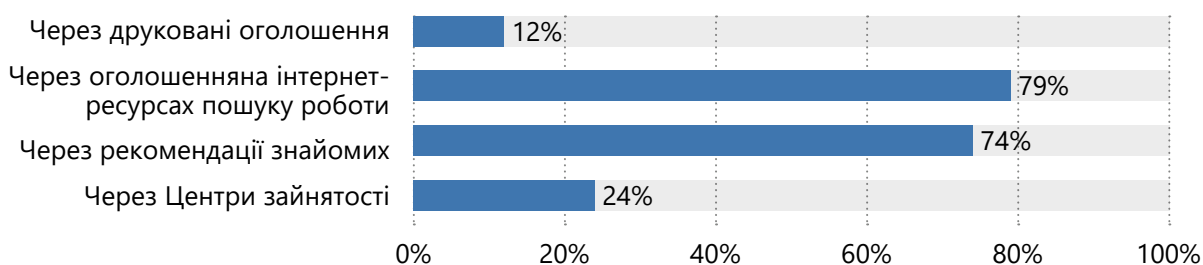
Однак, до сьогодні цей чи інший закон, який би стимулював розвиток соціального підприємництва, не був прийнятий.

Працевлаштування вразливих категорій у контексті діяльності малого бізнесу

Досвід представників малого бізнесу щодо пошуку персоналу загалом, та щодо працевлаштування людей із вразливих категорій населення, також є важливим для розуміння перспектив посилення економічної включеності таких людей. Адже досвід підприємців вказує на ступінь готовності бізнесу працевлаштовувати людей із вразливих категорій, а також на ті фактори, коті впливають на цю готовність.

Серед 42 опитаних представників малого бізнесу шести населених пунктів Приазовського регіону, які мають найманих працівників, переважна більшість **шукає персонал через оголошення на інтернет-ресурсах пошуку роботи (79%)** та через рекомендації знайомих (74%). Послугами Центрів зайнятості користуються чверть опитаних підприємців, і ще 12% користуються друкованими оголошеннями.

Розподіл відповідей на запитання «Як Ваше підприємство/бізнес шукає нових працівників (виберіть, будь ласка, ВСІ варіанти, якими користуєтесь)?»

Такий досвід опитаних підприємців вказує на важливість розвитку цифрових навичок людей із вразливих категорій населення, які шукають можливостей знайти чи покращити своє працевлаштування. Окрім цього, є потенціал взаємодії малого бізнесу і **Центрів зайнятості**, який, однак, потребує розбудови. У контексті працевлаштування людей із вразливих категорій можлива конструктивна робота з Центрами зайнятості для подолання стереотипних уявлень та розвитку ефективних програм працевлаштування таких осіб. Варто звернути увагу на нещодавнє впровадження системи «**кейс-менеджменту**» у рамках роботи Центрів зайнятості, орієнтованої на потреби людей із деяких вразливих категорій населення.¹³ Необхідна оцінка і подальший розвиток такої системи з включенням інших вразливих категорій громадян – з урахуванням потреб та особливостей ситуацій різних категорій.

¹³ Донецька обласна служба зайнятості застосовує нові підходи працевлаштування вразливих категорій населення або «Кейс-менеджмент» в роботі Донецької обласної служби зайнятості / Донецька обласна державна адміністрація, 2018, режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/donetska-oblasna-sluzhba-zajnyatosti-zastosovuye-novi-pidhody-pratsevlashtuvannya-vrazlyvyh-kategorij-naselennya-abo-kejs-menedzhment-v-roboti-donetskoyi-oblasnoyi-sluzhby-zajnyatosti>.

При цьому, однак, значна частина людей із вразливих категорій, не звертаються до Центрів зайнятості через брак інформації про можливості отримання ефективної допомоги, юридичні та бюрократичні перешкоди.¹⁴ Такі висновки підтверджуються і результатами опитування бенефіціарів проєкту ПнЗ: 79% не зверталися до Центрів зайнятості протягом останніх півроку, а ще 10% зверталися, але не отримали допомоги.

Лише 19% опитаних представників малого бізнесу не мали **проблем із пошуком чи роботою персоналу**. Найчастіше представники малого бізнесу повідомляли про такі проблеми, як брак відповідального ставлення працівників до роботи (52%) та брак мотивації у працівників (45%). Також 38% опитаних тривалий час не могли знайти людину із достатнім рівнем кваліфікації, а 19% – з потрібною спеціальністю. 21% опитаних повідомили про проблеми з плинністю кадрів.

Розподіл відповідей на запитання «Чи виникали у Вас проблеми з персоналом, пошуком кадрів? (виберіть, будь ласка, ВСІ варіанти, які відповідають Вашому досвіду)»

	Частка
Так, я довго не міг / не могла знайти людину з потрібною спеціальністю	19%
Так, я довго не міг / не могла знайти людину з достатнім рівнем кваліфікації	38%
Так, я мала / мав проблеми з плинністю кадрів	21%
Так, я мала / мав проблеми з браком мотивації працівників	45%
Так, я мала / мав проблеми з відповідальним ставленням працівників до роботи	52%
Ні, не стикався / не стикалася з такими проблемами	19%

При цьому, як зазначали представники малого бізнесу, які взяли участь у групових інтерв'ю, загальна погана економічна ситуація у населених пунктах Приазовського регіону призводить до суттєвого відтоку робочої сили, що спричиняє проблеми з персоналом, зокрема **брак та плинність кадрів**. Низькі зарплати, які може запропонувати малий бізнес, з іншого боку, не є достатнім стимулом для працівників вкладатися у роботу, освоювати нові навички, розбиратися у специфіці конкретної посади. У цьому контексті для людей із вразливих категорій важливим є розвиток м'яких навичок та тих кваліфікацій, які потребує бізнес у конкретному населеному пункті. З іншого боку, можлива робота з представниками бізнесу для подолання стереотипних уявлень щодо

¹⁴ Див., наприклад:

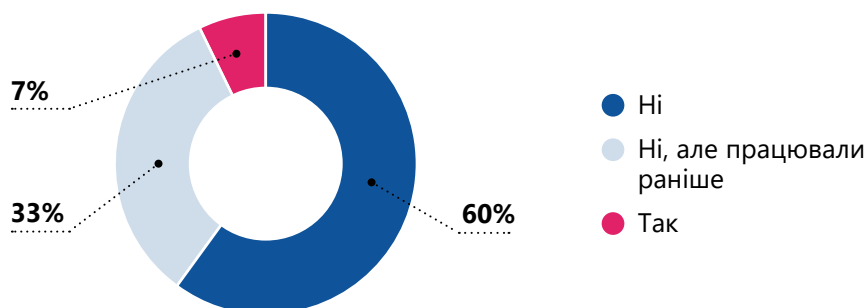
Бар'єри до зайнятості вразливих категорій жінок / Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні, 2017. Оцінка потреб та можливостей зайнятості внутрішньо переміщених осіб в Україні: узагальнення результатів дослідження та рекомендації / Міжнародна організація праці, 2016.

людей із вразливих категорій населення та допомога із працевлаштуванням таких людей – відповідно до запиту.

Про проблеми з браком кадрів через відтік робочої сили повідомляли представники малого бізнесу сектору торгівлі. На виїзд кваліфікованих спеціалістів скаржилися і представники бізнесу, які працюють в секторі освіти, яким бракує вузьких фахівців для роботи з дітьми, зокрема реабілітологів, психологів. У бізнесі, який надає медичні послуги, бракує кваліфікованих лікарів. У секторі сільського господарства та переробної промисловості є проблеми з пошуком представників кваліфікованих робітничих професій. Загалом учасники групових інтерв'ю зазначали, що низькі зарплати у секторі торгівлі, у сільському господарстві, у перевезеннях тощо – призводять до браку навіть некваліфікованого персоналу, оскільки люди виїжджають у більші міста чи на заробітки.

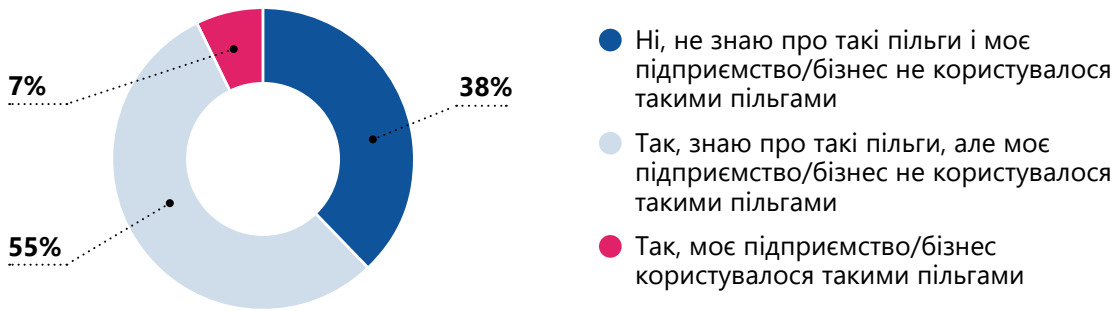
40% опитаних підприємців, які мають найманих працівників, мали або мають досвід **працевлаштування людей з обмеженими можливостями або вразливостями**. Проте більшість підприємців – 60% – не мають такого досвіду. При цьому, половина опитаних готова брати на роботу людей з обмеженими можливостями або вразливостями, а половина – не готова. Звісно, дані опитування не є репрезентативними, але вони чітко вказують на певне упередження з боку представників бізнесу щодо людей з вразливих категорій населення. З цим упередженням необхідно працювати.

Розподіл відповідей на запитання «Чи працюють на підприємстві люди з обмеженими можливостями/ вразливостями (у тому числі, ВПО)?»

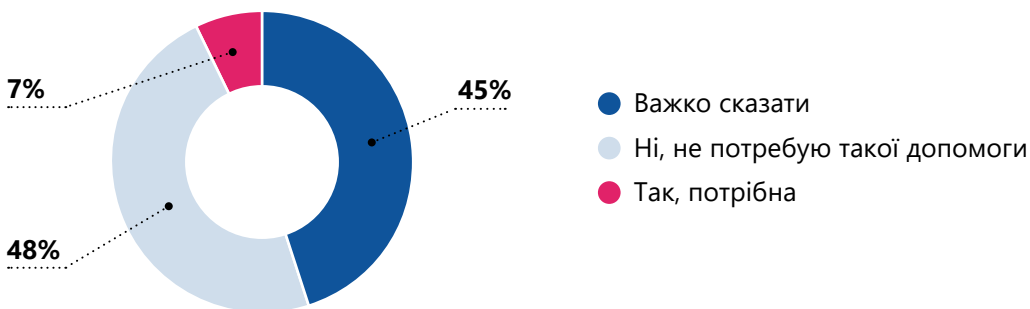
Більшість (62%) опитаних малих підприємців, які мають найманих працівників, знають про **пільги і компенсації** для бізнесу у разі працевлаштування людей з обмеженими можливостями чи вразливостями, хоча лише 7% користувалося такими пільгами. При цьому значна частка опитаних – 38% – не знають про відповідні пільги та компенсації для бізнесу, а отже тут необхідна інформаційна робота та консультування бізнесу.

Розподіл відповідей на запитання «Чи відомо Вам про пільги і компенсації для бізнесу, які надаються у разі працевлаштування людей з обмеженими можливостями/ вразливостями (у тому числі, ВПО)?»

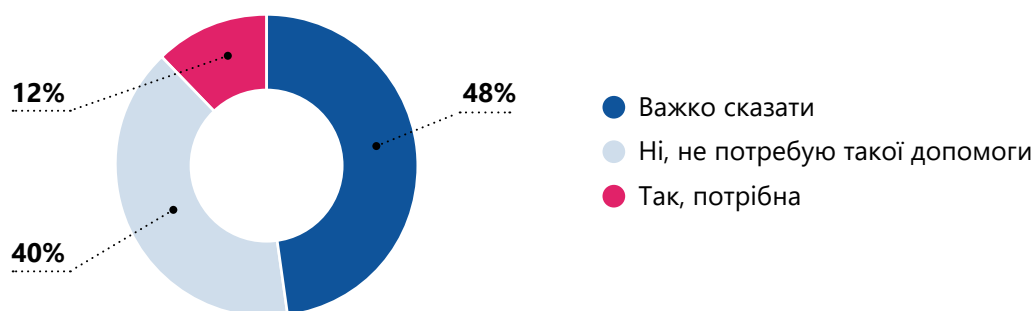

Лише 7% опитаних малих підприємців з найманими працівниками стверджували, що **потребують допомоги** у пошуку персоналу з числа людей з обмеженими можливостями або вразливостями. При цьому, 45% опитаних було важко відповісти на це питання. Відповідаючи на питання, чи потребують вони юридичних консультацій або допомоги щодо працевлаштування таких людей, вже 12% опитаних відповіло ствердно, а ще 48% було важко відповісти на це питання.

Розподіл відповідей на питання «Чи потрібна Вам допомога у пошуку персоналу з числа людей з обмеженими можливостями/ вразливостями (у тому числі, ВПО)?»

Розподіл відповідей на питання «Чи потрібна Вам юридична допомога/ консультації щодо працевлаштування людей з обмеженими можливостями/ вразливостями (у тому числі, ВПО), у оформленні відповідних компенсацій і пільг для бізнесу?»

Такі результати можуть вказувати на брак розуміння з боку підприємців тих переваг, які їм надає працевлаштування людей з обмеженими можливостями чи вразливостями, або ж на недостатність цих переваг. При цьому підприємцям важко відповісти чи потребують вони допомоги у такому працевлаштуванні, однак кількість людей, які потребують юридичної (ймовірно – будь-якої більш конкретно сформульованої) допомоги дещо вища.

ПІДСУМКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Економічний спад, зміна структури підприємницької діяльності, прогалини в законодавчому регулюванні, порушення законодавства, поширені упередження – все це призводить до виникнення перешкод на шляху до підвищення рівня самозабезпечення людей із вразливих категорій населення. На основі аналізу, викладеному у цьому звіті, можна запропонувати низку рекомендацій для подолання цих перешкод задля самозабезпечення та розширення можливостей працевлаштування людей із вразливих категорій населення Приазовського регіону.

У контексті інфраструктурної вразливості необхідно продовжувати розвивати інфраструктуру, важливу для економічної включеності вразливих категорій населення: дитсадки, інклюзивну освіту, соціальні послуги, програми медичної реабілітації, інформаційну та просторову безбар'єрність тощо. У рамках впровадження «Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні» необхідно визначити зобов'язання, механізми реалізації, контролю та фінансування переобладнання існуючих будівель, установ та підприємств. У контексті економічної динаміки Приазовського регіону (зокрема, у малих населених пунктах), Міністерствам соціальної політики, Міністерству освіти та Міністерству охорони здоров'я, рекомендується розглянути можливості запровадження додаткових механізмів фінансування розвитку установ, програм та послуг, необхідних для подолання інфраструктурної вразливості та для збільшення економічної включеності людей із вразливих категорій населення.

При розробленні загальних, регіональних та місцевих стратегій розвитку необхідно враховувати баланс між розвитком великих підприємств, середнього і малого бізнесу, зважаючи на різні, але важливі ролі, які ці бізнеси відіграють для економічної включеності людей із вразливих категорій населення.

Задля збільшення ефективної ролі великого та середнього бізнесу у посиленні економічної включеності людей із вразливих категорій населення, необхідне дотримання існуючих та можливо розробка додаткових механізмів контролю за дотриманням законодавчих квот на працевлаштування. Місцевій владі рекомендується дотримуватися законодавчих квот на працевлаштування людей із вразливих категорій населення у державних та комунальних закладах. Окрім того, Міністерству соціальної політики України рекомендується розробити та запровадити систему стимулів працевлаштування людей із всіх вразливих категорій населення (не лише людей з інвалідністю), на які поширюються законодавчі квоти на працевлаштування.

У контексті діяльності малого бізнесу необхідно, перш за все, сприяти включенню людей із вразливих категорій населення у підприємницьку діяльність. У зв'язку з цим, Центрам зайнятості та неурядовим організаціям рекомендується розробляти та запроваджувати програми навчання та підтримки, враховувати необхідність запровадження

довгострокових програм, орієнтованих на місцевий контекст, специфіку різних секторів бізнесу, а також на потреби і можливості людей із вразливих категорій населення.

З іншого боку, Центрам зайнятості та неурядовим організаціям рекомендується запроваджувати дієві програми сприяння працевлаштуванню вразливих категорій населення. Ці програми можуть реалізовуватися у двох напрямках: з орієнтацією на інформаційний та юридичний супровід малого бізнесу у питаннях такого працевлаштування, подолання стереотипів та упереджень роботодавців; з орієнтацією на розвиток цифрових, м'яких та інших навичок людей із вразливих категорій населення. Рекомендується провести оцінку ефективності системи «кейс-менеджменту» для вразливих категорій населення, яка реалізовується Центрами зайнятості, та (за потреби) розширити і адаптувати її для різних вразливих категорій.

Насамкінець, важливим компонентом посилення самозабезпеченості людей із вразливих категорій населення у контексті діяльності малого бізнесу є соціальне підприємництво. Неурядовим організаціям рекомендується реалізовувати проекти популяризації та підтримки розвитку соціально відповідального бізнесу, зокрема, спрямованого на посилення економічної включеності людей із вразливих категорій населення. На рівні законодавчої влади необхідно розробити та прийняти законопроект задля регулювання діяльності та стимулювання розвитку соціального підприємництва, зокрема, орієнтованого на економічну включеність людей із вразливих категорій населення.